

НІЖИНСЬКИЙ ГРЕЦЬКИЙ СУД ТА МАГІСТРАТ У XVII-XIX ст.

Наукова стаття присвячена діяльності Ніжинського грецького суду та магістрату. Вивчено основні напрямки діяльності магістрату ніжинських греків, його значення для життя громади. Досліджено правову базу функціонування Ніжинського грецького братства та його юридичний статус. Детально проаналізовано основні справи, які розглядав та вирішував магістрат, визначено його компетенцію і співпрацю з іншими магістратами Російської імперії. Окреслено подальші напрямки дослідження даної теми.

Ключові слова: суд, магістрат, Ніжинське грецьке братство, інструкції, справи, рішення, ухвали.

Середина XVII ст. позначилась в історії України важливими змінами у внутрішньому житті країни. Це час розвитку демократії та розширення прав українського народу та національних меншин в державі. Після відриву від Польщі український уряд видає ряд документальних актів, які захищали права всіх громадян, які мешкали в Україні. Так, Богдан Хмельницький в 1657 р. дозволив в одному з своїх універсалів вільно приїздити грекам в Україну, жити тут і мати власний суд. При цьому він заборонив своїм підлеглим «окривати їх судом», пояснюючи це тим, що у греків була давня традиція розглядати свої комерційні справи власним судом.

Питання юридичної незалежності було для греків актуальним. Як і в житті любої спільноти чи організації, в житті Ніжинського грецького братства нерідко виникали конфлікти. Тим більше, що більшість членів братства складала купці, які пов'язані були з фінансовою справою, де не обходилося без непорозумінь та суперечок. Тому існування третейських судів було життєво необхідним для грецької громади. Цим і зумовлено існування у греків такого суду. Поза сумнівом суд грецького братства постійно еволюціонував і змінювався, і в XIX ст. мав інший вигляд, ніж в XVII ст.

Як свідчать історичні дані спочатку це була «рада дванадцятьох». Це були авторитетні купці із багаторічним стажем. У випадках конфліктних ситуацій вони збиралися для їх вирішення. Обирали їх на загальних зборах грецької громади. Відбувалось це так: у призначений час усі дорослі чоловіки, які мали свою власну справу, користувалися повагою і авторитетом в братстві, збирались біля церкви на майдані і обирали раду старійшин, які вирішували різні життєві питання братства і мали право бути суддями. Кількісний склад суддів в різні часи був різним – від 8 до 12 чоловік. Право брати участь у виборах мали не всі, а лише досвідчені чоловіки, які були найбільш корисними для братства. Особи, які не займались ремісництвом або торгівлею до виборів не допускались. Не допускались також жінки і діти ¹.

¹ Пилипенко О.Є. Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства у 50-х роках XVII ст. – наприкінці 60-х років XIX ст. Дисертація кандидата іст. наук. 07.00.01 – історія України. К.: КНУ, 1996. С. 56. (202 с.)

² Савва В. Матеріали из архива Нежинских греческих братства и магистрата / В. Савва. – Вып. 1. Нежин, 1908. С. 3-4.

Ця обираємо рада старійшин була спочатку головним судовим органом греків Ніжина. Але ця рада більше була прив'язана до церковних справ, оскільки діяла при церкві і не завжди задовольняла греків в розгляді справ суто комерційного характеру. Тому для розгляду справ суто купецького характеру обирали спеціальні суди. Вони отримали назву «третейських» або «компромісних». Обирались вони на короткий термін і діяли доти, поки вирішувалася справа. Виникли ці суди на основі грецьких традицій. Суд проходив за принципом, що двоє судили третього. Переважно це були їх товариші, з якими вони вели торгівлю, добре знали закони, були обізнані в здійснюваних торгових операціях і захищали їх інтереси під час судового процесу. З кожного боку могло бути двоє і більше чоловік, які розглядали суть справи, вислуховували свідчення з обох сторін і виносили рішення.

Якщо сторони звертались до цього суду, то його рішення були обов'язковими для всіх учасників процесу. В тому випадку, якщо одна із сторін була незадоволена розглядом справи, вона юридично могла звернутись з апеляцією до іншого суду. Але такий вчинок вважався ганебним і людина, яка наважилася апелювати до іншого суду втрачала повагу і довіру братства. Такі випадки були дуже великою рідкістю і майже не траплялись в практиці грецького суду. Протягом існування грецького товариства третейський суд зарекомендував себе справедливий суд, який об'єктивно розглядав купецькі справи, тому йому довіряли і звертались саме до нього.

Про високий авторитет суду Ніжинського грецького братства свідчить такий факт. В 1732 р. виникла судова справа між вірменином Андрієм Мануйловим і греками Василем Салатою і Миколою Ставопадором. Два останніх заборгували вірменину Мануйлову 1875 крб. Коли прийшов час сплачувати борг – вони відмовились це зробити. А Мануйлов подав скаргу на греків в Ніжинську полкову канцелярію і просив розглянути її. В цей же час греки попросили розглянути цю справу в компромісному суді. В березні 1732 р. Ніжинське грецьке братство послало до Глухова прохання про розгляд цієї справи у власному суді. Гетьман Д. Апостол дозволив це зробити, але за умови, що на суді повинні бути присутні всі члени братства і ніжинський війт Стерієв².

Суд Ніжинського грецького братства в своєму примітивному вигляді існував як офіційний юридичний орган протягом багатьох десятиліть. В 1736 р. отримав юридичне оформлення і діяв як повнокровний судовий орган і безпосередньо підкорявся гетьманській владі. Він отримав печатку з написами на ній російською і грецькою мовами «Печать Нежинского греческого компромісного суда 1736 года, генваря 1 дня». За цей час відбулися значні зміни в статусі компромісного суду. Якщо наприкінці XVII ст. грецьке братство носило церковний характер, то на початку XVIII с. Воно перетворилося на купецьку громаду з великими економічними інтересами. Якщо до 1732 р. участь у суді брали всі члени братства і новоприбулі люди, то після 1736 р. він почав діяти як фаховий орган.

В 1734 р. в Російській імперії була проведена судова реформа з огляду на неї Генеральна Військова Канцелярія дала право грекам обирати на певний строк 6 суддів з осідлих греків і 6 суддів з приїжджих купців. Цариця Анна Іоанівна в указі 1735 р. Генерал-лейтенанту Олексієву, а також Ніжинському полковнику і полковій старшині

наказувала не втручатися в судові справи місцевих іноземців і не перешкоджати їх діяльності. Гетьман Д. Апостол в своєму універсалі 23 жовтня 1733 р. згадує про права і вольності греків у судових справах³.

Всі ці законодавчі акти дозволили іноземцям організувати третейський суд. Створення власного суду було зумовлене насамперед бажанням греків захиститись від можливого свавілля місцевої влади. І це було обґрунтоване бажання, тому що не завжди російська влада лояльно відносилась до прибулих іноземців. Підтриманню традицій грецького суду сприяв «Статут про митний суд», який був введений за царським наказом 1727 р. Статут називає цю установу «Суд таможенный по словесным прошениям, а не челобитным»⁴.

Новим законом про суд наказувалось у ратушах, митницях (міських і повітових) відправляти словесний суд між купецькими людьми. Юрисдикції суду підлягали неплатежі за отриманий товар, псування краму, не повернення позики, невплата заробітної плати, невиконання посадових обов'язків, встановлення справжності розписок і торгових книг, образи. Якщо позовник і відповідач були задоволені розглядом справи за допомогою посередників, то їх прізвища записувались у судову книгу. Посередників називали медіаторами – звідки і назва суду – медіаторський.

Слід відзначити, що компромісний суд діяв не на постійній основі, а збирався на певний термін для розгляду справ, які вимагали термінового вирішення. Такий суд збирався у випадках, коли іншого шляху вирішення спору не існувало. Крім того, був постійно діючий суд, який розглядав більшість справ. Назва цього суду змінювалась в залежності від зміни назви братства. Судді називались «присутніми», «керуючі» або «старшина».

Немає точних відомостей як часто греки судилися компромісним судом і обов'язковим братством. Але є дані, що члени братства що члени братства частіше судилися словесним судом, аніж офіційним. Поступово греки приживалися на українській землі і все більше контактували з її населенням. Вони все більше стикалися з місцевими юридичними органами і порівнювали їх діяльність з діяльністю власного суду і інколи це порівняння було не на користь останнього. Вже наприкінці ХУІІІ ст. греки втрачають довіру до свого суду і все більше звертаються за захистом до інших установ. Це було спричинено тим, що не всі справи вчасно розглядались, не завжди розгляд справи і рішення по ним були об'єктивними, траплялись випадки хабарництва.

Всі ці факти змусили гетьмана Кирила Розумовського зробити спроби реформувати грецький суд. 22 січня 1754 р. він запропонував перетворити офіційних суддів братства у загальних суддів і всі справи розглядати за допомогою офіційного суду. Але греки вирішили залишити стару систему судів і нічого не міняти. Головною вадою в роботі суду братства залишалось затягування розгляду справ⁵. Це дуже добре видно на прикладі справи Леонардова, яку суд розглядав понад 6 місяців⁶.

Повільність у розгляді справ і часта зміна членів суду не сприяли ефективності його роботи. Але, не зважаючи на це, компромісний суд залишався в практиці

³ Акты Греческого Нежинского Братства. К., 1894. С. 72-73.

⁴ Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1908. Т. VII. Приложение.

⁵ Акты Греческого Нежинского Братства. – С. 75.

⁶ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 1238. – Арк. 1.

ніжинських греків і був не лише судовою установою, а й адміністративним і виконавчим органом братства.

Кінець XVIII ст. був дуже складним для українського народу. Скасування Запорізької Січі і Гетьманщини призвели до змін адміністративного устрою і реформування судової системи. Греки Ніжина звернулись до імператриці з проханням зберегти їх традиції самоврядування. Врахувавши це, Катерина II 1 вересня 1785 р. видала указ, у першому пункті якого підтвердила права греків Ніжина, надані їм гетьманами. 5 листопада 1785 р. в місті Ніжині був створений грецький магістрат, який з цього часу став найголовнішим адміністративним органом греків. Грецький магістрат мав свою власну печатку з написом з гербом і написом «Печать Ея императорского Величества Греческого Нежинского Магистрата»⁷.

В ньому засідали одні греки без чужоземців та людей з інших міст. Безумовно, введення додаткового бюрократичного органу вплинуло на життя греків і до певної міри обмежив їх права. Але в цілому всі їх права були збережені. Магістрат став наступником суду грецького братства. Він захищав різні інтереси братчиків: політичні, економічні, духовні. Члени грецького магістрату: бургомістри і ратмани обирались один раз на три роки. Вибори відбувались у присутності урядовців з місцевого магістрату, а їх результати затверджувались губернською владою. Інколи депутати магістрату перебували на своїх посадах декілька термінів підряд.

Функції грецького магістрату склались з розгляду судових справ: збанкрутування, невиплата боргів, різні види шахрайства, особисті образи тощо. Магістрат у разі потреби продавав з торгів майно банкрутів, дбав про те, щоб забезпечити повернення коштів кредиторам і спадкоємцям за відповідними документами. Він здійснював нагляд за церквами, лікарнею, школою, виділяв кошти для утримування збіднілих греків.

Магістрат приймав нових членів до грецького братства, а разом з тим, до російського підданства і виключав з нього тих греків, які змінили свій статус. Йому було надано право видавати закордонні паспорти, довідки, посвідчення, атестати, виносити вирoki винним і примати відповідні рішення.

Але в своїй діяльності грецький магістрат мав перешкоди. На початковому етапі вони виходили з Чернігова, а згодом і з самого Ніжина. Наприклад, Чернігівські губернські власті хотіли, щоб до складу магістрату входив Ніжинський повітовий намісник, який контролював би його діяльність. Така спроба була зроблена 16 квітня 1786 р., коли генерал-прокурор князь Вяземський намагався своїм ордером офіційно затвердити за греками свого намісника. Але керівництво грецького магістрату подало апеляцію до графа Румянцева і довело йому, що намісник не повинен входити до складу магістрату. 27 вересня 1786 р. після відповідного наказу Румянцева було скасовано контроль «стряпчого» за веденням справ в магістраті греків.

Питання про судову юрисдикцію було для греків дуже важливим. Згідно імператорського наказу 19 березня 1786 р. магістрат розглядав справи між греками або іншими людьми. Якщо хтось мав претензії до грека, то він повинен був звертатися зі скаргою до грецького магістрату. Одним з важливих напрямків діяльності Ніжинського грецького магістрату була видача паспортів. До 1791 р. магістрат не мав права видавати паспорти і видавав лише посвідчення. З 1793 р. російський уряд дозволив грецькому магістрату видавати паспорти. Документи видавались різних

⁷ Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1908. - Т. XXII, № 16188. – С. 15.

видів: як для проїзду в межах російської держави, так і поза її кордонами. Паспорти видавались на різні строки: на рік, два, три роки і рідко безстрокові.

Для того, що отримати паспорт потрібно було написати відповідну заяву, де вказувалась мета поїздки за кордон. Таких заяв, донесень з резолюціями на них в архівах Київської губернської канцелярії та Ніжинського грецького магістрату збереглося дуже багато. Збереглися також і видані паспорти. Зовні паспорти мали різний вигляд. В переважній більшості вони представляли собою державні бланки із зображенням із зображенням російського гербу-двоглавого орла зі штампом: «По указу Ея Императорского Величества Самодержицы Всея Руси и протчая...», або штамп імператора. Нижче йшов текст, в якому повідомлялось, що той чи інший грек мають намір виїхати до іншого міста або за кордон і з цією метою йому був виданий паспорт. Далі обов'язково вказувався термін, на який видавався паспорт. Інколи вказувалося через які форпости буде їхати грек і давався від імені Київського генерал-губернатора наказ його пропустити. Наприклад, в «попутному» паспорті Федіра Степанова повідомлялось, що він буде їхати через містечко Фледнін до Києва. 23 лютого 1793 р. був виданий закордонний паспорт греку Дмитру Триянову для проїзду в Молдавію, Валахію, Туреччину і назад⁸. Паспорти видавались персонально, інколи двом-трьом особам одночасно.

Дуже часто зустрічаємо в заявах, що їдуть додому, до Греції, члени родини або цілі сім'ї. Наприклад, в 1799 р. отримала паспорт для поїздки в Грецію гречанка Євдонія Меланія з донькою Марією. Нерідко іноземні купці просили магістрат видати паспорти своїм прикажчикам і челядникам та подавали їх списки. В 1793 р. грецьким магістратом було видано 56 паспортів, з них 35 було видано терміном на 1 рік, 21 – на 3 і більше років.

Але були випадки відмови у видачі документів. Це траплялось тоді, коли прохач був під судом, у розшуку або не встановлена була його особа. Те, що греки брали російські прізвища пояснюється необхідністю спростити сприйняття їх місцевим населенням, а також політикою російського уряду щодо асиміляції різних націй.

Окрім названих документів, Ніжинський грецький магістрат видавав багато інших: свідоцтво про народження, різноманітні довідки, фінансові документи, посвідчення про право на вільну (неоподатковану) торгівлю, свідоцтва про продаж і купівлю майна, купчі кріпості, атестати про прийняття російського підданства тощо. Так, 20 вересня 1818 р. магістратом видано посвідчення про право на вільну торгівлю в російських містах і за кордоном Бубі Іванові. 23 серпня 1855 р. грек Михайло Горголі прийняв російське підданство і був прийнятий до грецького братства⁹.

Дуже часто магістрат видавав на вимогу різних інстанцій довідки. Наприклад, 16 червня 1750 р. Магістрат греків склав на вимогу Катерини II відомість про куплених греками у російських поміщиків селян. За цією відомістю значиться, що 26 липня 1735 р. Самойло Пелапоносів купив у Семена Долініна в с. Бакуніні Коломенського повіту двох селян, а 2 травня 1736 р. в с. Фастові у сержанта Курінського полку Миколи Єсипова 5 селян¹⁰.

⁸ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). - Ф. 101. Ніжинське грецьке братство і магістрат. – Оп. 1. – Спр. 1145.

⁹ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 17.

¹⁰ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 1145. – Арк. 1.

Магістрат також постійно проводив облік членів братства і на вимогу уряду проводив перепис іноземців в Україні. Переписи проводились на вимогу Петра I в 1710 р., а також в 1798, 1833, 1863, 1889 рр. Члени грецького магістрату призначали та звільняли з посад: епитропів, старост і наглядачів грецьких церков. Термін переобрання цих осіб не був чітко визначеним. Деякі особи могли перебувати на посадах досить тривалий час. 9 жовтня 1857 р. члени магістрату на черговому засіданні «мали судження» про заміну епітропа грецьких церков¹¹.

Грецький магістрат в Ніжині також розглядав велику кількість судових справ. Переважали серед них справи, пов'язані з матеріальними збитками, стягування боргів, неплатіж подушного податку, невивплата процентів, розподіл майна, пограбування, крадіжки, невивплата або недоплата заробітної плати службовцям та інші. Наприклад, 26 березня 1769 р. магістрат розглядав справу грека Ралея Іванова про заборговані ним купцю Михайлу Іванову 185 крб. 54 коп. грошей за набір в останнього волоського вина. Магістрат розглянув цю справу і постановив примусити Ралея виплатити борг¹².

В 1833 р. магістратський суд розглядав суперечку між членами магістрату і родичами грекині Ратакової про право на будинок, який належав померлій. У своєму заповіті вона залишила будинок ніжинській грецькій церкві. Не дивлячись на втручання Ніжинського міського магістрату, Чернігівської палати громадського суду і Сумського уїздного суду в судовий процес, грецький магістрат постановив відсудити дім Євдокії Корсаковій і Тетяні Сицькій (родичам Раткової). При цьому грецький магістрат мотивував своє рішення тим, користувався у своїй діяльності Литовським статутом, його 4 розділом, 37 артикулом, параграфами 1, 2, 5 і артикулом 86, в силу яких цей судовий орган мав право відхиляти апеляції за рішенням суду (тобто вести безапеляційне судочинство) і припиняти рішення інших судів з усіх статей¹³.

До юрисдикції грецького магістрату в Ніжині входили прийом до братства та виключення з нього. В січні 1859 р. члени магістрату слухали подання подання директора Лицею князя Безбородька і ніжинської гімназії про затвердження помічником попечителя Київського учбового округу в Олександрівське грецьке училище Льва Ягницького (Руссо). Директор лицею просив прийняти останнього до членів грецького братства. Магістрат задовольнив це прохання. Були і протилежні випадки, коли доводилось виключати братства. Крім того, магістрат припиняв видачу паспортів грекам, які не сплатили борги. Чимало справ стосуються відносин греків з місцевим населенням, які не завжди були безхмарними.

Про діяльність магістрату греків в Ніжині свідчить додаткова записка про функції цієї установи, яку склало керівництво магістрату на вимогу начальника Чернігівської губернії у травні 1862 р. Згідно неї магістрат існував на кошти братства і по своєму складу і роду діяльності відповідав ратушам¹⁴.

Окрім загальних питань і вирішення громадських справ, магістрат мав в своєму віданні і господарські проблеми. Зокрема, він розпоряджався процентами з капіталу, який був пожертвованій заможними греками для благодійних справ. Проценти з цього капіталу розподілялись на наступні цілі:

¹¹ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 925.

¹² ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 2303.

¹³ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 3383.

¹⁴ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 970.

1. На утримання грецьких церков в Ніжині, 3 російських церков в Ніжині, церкви Гробу Господнього в Єрусалимі, 4 церков в Албанії.
2. На утримання Олександрівського грецького училища.
3. На допомогу грекам, що розорилися внаслідок нещасних випадків;
4. На щомісячну допомогу, лікування і поховання бідних грецьких сімей;
5. На придане бідним грецьким дівчатам¹⁵.

Про результати своєї фінансової діяльності магістрат кожні пів-року давали звіт на загальних зборах громади. В 1862 р. у зв'язку з наказом про закриття в Україні магістратів і ратуш, греки звернулись до Чернігвського генерал-губернатора з проханням зберегти їм власний орган самоврядування. Але магістрат проіснував недовго. В 1868 р. за наказом царя Олександра III діяльність Ніжинського грецького магістрату була припинена. Цими діями російський царат дав зрозуміти, що не має наміру підтримувати національні, неросійські установи. Але магістрат греків залишив помітний слід в історії українського народу. Він був основним координаційним і контролюючим центром багатьох національних меншин Російської імперії, який захищав їх життєво важливі інтереси.

References

Pylypenko O.E. (1991) Viniknennia I dijalnist Nizhinskogo greckogo bratstva u 50-h rokah {VII st. – naprikinci 60-h rokiv XIX st. Disertacia kandidata ist. Nauk. 07.00.01 – istoria Ukrayini. – Kyiv, Ukraine.

Savva V. (1908) Materialy is arhiva Nezhinskih grecheskih bratstva i magistrata. Nezhin, Russian Empire.

Akty Grecheskogo Nezhinskogo bratstva. Kyiv, Russia.

1908 Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. SPb., Russian Empire.

Derzhavniy arhiv Chernigivskoy oblasti (DACHO). Chernigiv, Ukraine. – F. 101. – Op. 1. – Spr. 1238. – Ark. 1.

DACHO.. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 5. – Ark. 17.

DACHO. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 1145.

DACHO. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 925.

DACHO.. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 2303.

DACHO. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 3383.

DACHO. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 970.

DACHO. - F. 101. – Op. 1. – Spr. 1195.

Пилипенко Олександр Євгенійович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій

Oleksandr Pylypenko – Doctor of historical sciences, Professor of Human courses Oleksandr Oleksandrov the Nation technology food industry university, Kyiv, Volodimirska, 68.

THE NEZHIN GREEK COURT AND MAGISTRAT IN XVII-XIX CENTURIES

¹⁵ ДАЧО. - Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 1195.

The scientific article is devoted to activity of the Nizhin Greek Court and Magistrate. The main directions of activity of the Nizhin Greeks Magistrate, its value for life of brotherhood are studied. The legal status and law base of function of Nizhin Greek merchants brotherhood in the territory of Ukraine are investigated. Many cases analysed by state were determined, his competence and cooperation with other magistrate of the Russian Empire. Further of researching of this topic are outlined.

The Greek Nizhin court played an important role in life of the Greek migrants. Exactly the newly arrived Greeks trusted consideration of commercial and civil businesses him. He got the name of "mediation court" yet. Because judge mediator that was appointed from a number the most worthy, authoritative and experience Greek merchants. In course of time in city Nizhin there was own the Greek city magistrate (council) carried out the activity next to the Nizhin municipal city council. But unlike the last, he decided business exceptionally of citizen foreigners. The Nizhin city Greek magistrate became an original center that joined Greeks and other foreign migrants in Ukraine.

Many business that was examined a city council were saved in the archive documents. Mainly these were criminal, civil, commercial, administrative cases. It was not accepted to appeal the decisions of Greek magistrate and cases of appeals were single. Activity of members of the Nizhin Greek magistrate used large respect and honour of fellow-citizens. Nizhin Greek magistrate was activity until 1868 year.